

AMMIANUS MARCELLINUS (27, 5, 2), ZOSIMOS (4, 11) ȘI CAMPANIA LUI VALENS DIN ANUL 367 ÎMPOTRIVA GOȚILOR

DE

M. ZAHARIADE

Pasajele din textele lui Ammianus și Zosimos relative la campania din anul 367 împotriva goților sînt remarcabile prin două aspecte majore; deși constituie principalele surse pentru evenimentele acestui an de la nordul Dunării ele sînt aparent profund contradictorii. Textul lui Ammianus nu a fost comentat critic, fiind de obicei luat ca informație de bază pentru conflictul romano-gotic din anii 367—369¹. Posibilitatea folosirii pasajului din Zosimos² ca izvor pentru campania din 367 a fost însă contestată de L. Schmidt (1941)³ și A. M. Remennikov (1967)⁴, care au atribuit textul în discuție anului 369, deci ultimei faze a războiului. La baza întregii argumentări a celor doi istorici a stat relatarea momentului încheierii păcii imediat după ostilități și amănuntele date de Zosimos despre mediul ambiant în care s-au desfășurat evenimentele⁵.

¹ E. Gibbon, *The History of the Decline and Fall of the Roman Empire*, III, Londra, 1912, p. 61; C. Patsch, *Beiträge zur Völkerkunde von Südosteuropa. III. Die Völkerbewegung an der unteren Donau in der Zeit von Diokletian bis Heraclius*, Viena—Leipzig, 1929, p. 46—48; M. Bang, in *Cambridge Medieval History*, I, Cambridge, 1936, p. 212—213; A. Nagl, *RE*, 40, 2 (1948), s.v. *Valens*, col. 2 107—2 108; E. Stein, *Histoire du Bas Empire*, I, Paris—Bruxelles, 1949—1959, p. 186; A.H.M. Jones, *The Later Roman Empire*, I, Oxford, 1964, p. 139—140; E. D. Thompson, *The Visigoths in the Time of Ulfila*, Oxford, 1966, p. 18—19; R. Vulpe, I. Barnea, *Din Istoria Dobrogei*, II, București, 1968, p. 394; E. Chrysos, *Τὸ Βυζάντιον καὶ οἱ Γότθοι. Συμβολή εἰς τὴν ἐξωτερικὴν πολιτικὴν τοῦ Βυζαντιοῦ κατὰ τὸν Δ' αἰῶνα*, Thessaloniki, 1972, p. 94—102; A. Pigagnol, *L'Empire Chrétien (325—395)*, Paris, 1972, p. 174—175; nu mi-a fost accesibilă lucrarea lui G. Gigli, *Il regno dell' imperatore Valente*, Roma 1961—1962. Despre valoarea lui Ammianus Marcellinus ca scriitor militar, din imensa literatură, cităm doar: Al. Müller, *Philologus*, N.S., 18, 1905, p. 573—632; E. Nischer, *Hermes*, 63, 1928, p. 430—456; C. P. T. Naudé, *Acta Classica*, 1, 1958, p. 92—105; H. Tränkle, *Antike und Abendland*, 11, 1962, p. 21—33; H. T. Rowell, *Ammianus Marcellinus, Soldier-Historian of the Later Roman Empire*, Lectures in Memory of Louis Taft—Semple, Cincinnati, 1964; G. A. Crump, *Ammianus Marcellinus as a Military Historian*, in *Historia Einzelschrift*, 27, 1974.

² Pentru aprecierea critică a operei lui Zosimos vezi: E. Condurachi, *Revista clasică*, 13/14, 1942, p. 115—127; Z. Petre, *St Cl*, 7, 1965, p. 263—272; R. T. Ridley, *Byzantion*, 40, 1970, p. 91—104; W. Goffart, *AmHistRev*, 1971, p. 412—441; F. Paschoud, *RE*, 90, 2, 1972, s.v. *Zosimos*, col. 795—841, nr. 8; R. T. Ridley, *BZ*, 65, 1972, 2, p. 277—302.

³ L. Schmidt, *Geschichte der Deutschen Stämme bis zum Ausgang der Völkerwanderung. Die Ostgermanen*, München, 1941, p. 231—232.

⁴ A. M. Remennikov, *VDI*, 99, 1967, 1, p. 96—106, in special p. 101, 104.

⁵ Datarea relatării lui Zosimos în 369 apare încă la E. Gibbon, *op. cit.*, p. 61; aceeași cronologie pare să fie acceptată și de Em. Bekker în ediția folosită și de noi, Bonn, 1837, p. 185 unde sub *anno 369* apare întreaga relatare din paragraful 11; pentru anul 367 înclină C. Patsch, *op. cit.*, p. 46 și G. Gigli, *op. cit.*, p. 33 (apud A. M. Remennikov, *op. cit.*, p. 101).

Comentariul pasajelor din textele lui Ammianus și Zosimos se datează în mare parte acestor ultime interpretări. Discuția de mai jos se va concentra numai asupra anului 367, primul din cadrul războiului purtat de imperiu cu goții timp de trei ani la Dunărea de Jos. Considerând că o îmbunătățire a imaginii despre evenimentele de la nordul Dunării din acest an poate fi obținută prin coroborarea de fiecare dată a informațiilor celor doi autori, vom analiza în cele ce urmează trei probleme majore :

1) cronologia campaniei din anul 367; 2) mediul ambiant și formele de relief din pasajele textelor lui Ammianus și Zosimos; 3) desfășurarea propriu-zisă a evenimentelor de la nordul Dunării.

Redăm mai jos cele două pasaje în discuție :

Amm. Marc., 27, 5, 2: *Quibus eodem referente Victore compertis Valens parvi ducens excusationem vanissimam in eos signa commovit motus adventantis iam praescios et pubescente vere quaesito in unum exercito prope Daphnen nomine munimentum est castra metatus ponteque contabulato supra navium foros flumen transgressus est Histrum resistantibus nullis. 3. iamque sublatas fiducia cum ultro citroque discurrens nullum inveniret, quem superare poterat vel terrere, omnes enim formidine perciti militis cum apparatu ambitioso propinquantis montes petivere Serrorum arduos et inaccessos nisi perquam gnaris. 4. ne igitur aestate omni consumpta sine ullo remearet effectu, Arintheo magistro peditum misso cum praedatoris globis familiarum rapuit partem, quae antequam ad dirupta venirent et flexuosa capi potuerunt per plana camporum errantes. hocque tantum, quod fors dederat, impetrato redit cum suis innoxius nec illato gravi vulnere nec accepto.*

Zosimos, 4, 11, 1: Τούτων δὲ οὕτω χειμῶνος ὄντος ἔτι διωκτῶν, ἔαρος ἀρχομένου τῆς Μαρκιανουπόλεως ὁ βασιλεὺς ἀναστὰς ἅμα τοῖς εἰς τὸν Ἰστρὸν φυλάττουσι στρατιώταις περαιωθεὶς ἐν τῇ πολεμίᾳ τοῖς βαρβάροις ἐπήγει τῶν δὲ στήναι πρὸς μάχην σταδίαν οὐ θαρρησάντων, ἐγχεκρυμμένων δὲ τοῖς ἔλεσι καὶ ἐκ τούτων λαθραίας ποιουμένων ἐπιδρομῶν, τοῖς μὲν στρατιώταις κατὰ χώραν ἐπέταττε μένειν, ὅσον δὲ ἦν οἰκετικὸν συναγαγῶν, καὶ ὅσον μέντοι τὴν τῆς ἀποσκευῆς ἐπετέτραπτο φυλακὴν, ῥητόν τι χρυσίον ὑπισχνεῖτο δωρεῖσθαι τῷ βαρβάρου φέροντι κεφαλὴν εὐθύς οὖν ἅπαντες ἐπηρμένοι τῇ τοῦ κέρδους ἐλπίδι, ταῖς ὕλαις καὶ τοῖς ἔλεσιν ἰσθυόμενοι τοὺς τε προσπίπτοντας ἀναιροῦντες, ἐπιδεικνύντες τε τῶν κατασφαλλομένων τὰς κεφαλὰς τὸ ταχθὲν ἐκομίζοντο· πολλοῦ δὲ πλήθους τούτου τὸν τρόπον ἀπολομένου, περὶ σπονδῶν οἱ λελειμμένοι τοῦ βασιλέως ἐδέοντο· τοῦ δὲ οὐκ ἀποσεισμένου τὴν αἴτησιν, ἐγίνοντο σπονδαὶ μὴ κατασχύνουσαι τὴν Ῥωμίων ἀξίωσιν.

1. Episodul incheierii păcii la sfârșitul campaniei constituie piatra unghiulară a argumentației Schmidt-Remenikov pentru datarea întregii relatări a lui Zosimos în anul 369⁶. Luată ca atare, la prima vedere, aceasta s-ar referi într-adevăr la momentul arătat. Există însă câteva repere pe baza cărora se poate judeca mai în detaliu cronologia pasajului din Zosimos în favoarea anului 367.

Începutul paragrafului 11 este organic legat de cel anterior care arată pe larg intensa activitate de aprovizionare a garnizoanelor de pe

⁶ I. Schmidt, *op. cit.*, p. 232; A. M. Remennikov, *op. cit.*, p. 101.

limes și a punerii armatei pe picior de război ordonată de Valens⁷. Τοῦτων δὲ οὕτω χειμῶνος ὄντος ἔτι δι' ἰκνημένον se referă evident la iarna anului 366—367 cînd s-au luat importante măsuri de natură logistică și expresia este urmată imediat de menționarea plecării împăratului de la Marcianopolis la începutul primăverii, care nu poate fi alta decît cea a anului următor, 367.

Relativ la data începerii operațiilor militare între Zosimos și Ammianus există o perfectă concordanță, ceea ce reprezintă un important argument pentru datarea pasajului din textul istoricului bizantin în 367 și nu 369.

Zosimos, 4, 11, 1 : ἔαρος ἀρχομένου

Amm. Marc., 27, 5, 2 : *Valens... pubescente vere quaesito in unum exercitu...*

Plecarea împăratului de la Marcianopolis la debutul primăverii, conform lui Ammianus și Zosimos, ar părea contrazisă de două decrete semnate de Valens aici, înaintea plecării pe front, la 10 și 30 mai 367⁸. Este adevărat că sfîrșitul lunii mai nu constituie, calendaristic, începutul primăverii, ci mai degrabă a doua jumătate a ei, dar în orice caz este perioada cînd în regiunile mai reci de la Dunăre (*frigore autem magna habentes*)⁹ se poate considera începutul vremii mai călduroase și propice operațiilor militare. Este probabil că cei doi istorici au cunoscut, dacă nu data oficială, măcar perioada de început a campaniei pe care o amintesc cu destulă precizie și care pare să fi fost destul de timpurie, la fel ca în anul următor (368). Motivele întîrzierii pînă la sfîrșitul lunii mai au putut ține, eventual, de obișnuita cotă ridicată a apelor Dunării în acest anotimp¹⁰, așa cum s-a întîmplat în anul 368, deși n-ar fi exclusă și posibilitatea amînării începutului ostilităților din cauza prelungirii tratativelor duse de Victor, *magister equitum*, cu goții¹¹. Zosimos menționează o singură cerere de pace adresată de goți lui Valens și că împăratul ar fi încheiat-o imediat după încetarea operațiilor în bălți și păduri, deci la sfîrșitul campaniei. Textul ar constitui la prima vedere un argument de bază pentru atribuirea relatării lui Zosimos anului 369 și astfel l-au considerat L. Schmidt și A. M. Remennikov. Dar pacea a fost acordată de Valens cu greu în anul 369, iar cererile goților de a se ajunge la un acord au fost numeroase în intervalul 367—369, după cum arată Ammianus¹². Or, Zosimos le ignoră, așa cum o face și în cazul anului 368 ale cărui evenimente nu le cunoaște. Dealtfel, acesta a fost mult criticat pentru cronologia unora din pasajele sale. Omissionarea unor ani sau chiar perioade mai îndelungate de campanii pe alte frontiere este destul de frecvent întîlnită în opera acestuia. Menționăm aici, în mod special, comprimarea operațiilor lui Constantius al II-lea în Gallia unde apar și unele

⁷ Zosimos, 4, 10.

⁸ O. Seeck, *Regesten der Kaiser und Päpste*, Stuttgart, 1919, Unveränderter Nachdruck, 1964 (mai departe O. Seeck, *Regesten*), p. 231 ; C. Th., 12, 18, 1 (10.05) și 11, 17, 1 (30.05).

⁹ Amm. Marc., 22, 16, 33.

¹⁰ Vezi statisticile în *Commission européenne du Danube. Commission du régime des eaux du Danube. XXXIV-e session (ordinaire) tenue à Belgrade en février-mars 1940*, I—III, Belgrad, 1950.

¹¹ Amm. Marc., 27, 5, 1.

¹² *Ibidem*, 27, 5, 7 : *adeo ut legatos supplices saepe mittentes venialem poscerant pacem.*

confuzii ¹³, sau campaniile lui Valentinian I contra alamanilor între 365—374 ¹⁴. După cite se pare, în pasajul despre războiul cu goții din 367—369 este vorba de o nouă comprimare a evenimentelor, fiind omise cele din anii 368 și 369 și menționat numai importantul act al încheierii păcii din anul 369, cu profunde rezonanțe la vremea aceea ¹⁵, care a fost alăturat sfârșitului ostilităților din 367. Concordanța cronologică dintre pasajele din Ammianus și Zosimos și probabilitatea destul de mare a comprimării evenimentelor din anii 367—369 la ultimul impun, după opinia noastră, concluzia că relatarea istoricului se referă la anul 367, deci la primul an de campanie și nu la ultimul (369).

Asupra cronologiei finale a campaniei din acest an nici Ammianus nici Zosimos nu dau alte amănunte. La primul, o vagă indicație ar fi raidul efectuat de Arintheus spre sfârșitul verii (*ne aestate omni consumpta*). Cel de-al doilea, după cum am văzut, confundă sfârșitul campaniei cu încheierea definitivă a războiului împotriva goților. Sfârșitul verii ocupă însă și o bună perioadă din septembrie și este foarte probabil că expediția să fi continuat câteva zile și din această lună. Oricum, un *terminus post quem* pentru sfârșitul campaniei îl constituie cele două decrete, *De iure fisci* și *De susceptoribus praepositis et arcariis* ¹⁶, emise spre sfârșitul intervalului, la 25 septembrie, la Durostorum, unde mai era încă prezent împăratul înainte de a ajunge la Marcianopolis.

Un tablou cronologic, schițat, al evenimentelor de la Dunărea de Jos în anul 367 ar fi următorul:

- începutul anului 367 (?) — continuă tratativele lui Victor (*magister equitum*) cu goții; se sfârșesc preparativele de război (Amm. Marc., 27, 5, 1; Zosimos, 4, 10).
- 10—30 mai — Valens la Marcianopolis (O. Seeck, *Regesten*, p. 237; A. Nagl. *Valens*, col. 2 107).
- mai — Valens la Marcianopolis. Este emis decretul *De equorum collatione* (C. Th., 11, 17, 1).
- după 1 iunie — începutul lui septembrie — Campania lui Valens la nordul Dunării (Amm. Marc., 27, 5, 1, 3; Zosimos, 4, 11, 1—2).
- începutul lui septembrie — Arintheus (*magister peditum*) execută un raid în cimpie (Amm. Marc. 27, 5, 3)
- 25 septembrie — Valens la Durostorum. Sînt emise decretele: *De iure fisci* și *De susceptoribus praepositis et arcariis* (C. Th., 10, 1, 11; 12, 6, 14)
- după 9 octombrie — Valens la Marcianopolis

2. Atît la Ammianus cit și la Zosimos lipsesc știrile despre drumul urmat de corpul expediționar roman la nordul Dunării. Singurele indicații în acest sens sînt descrieri sumare ale formelor de relief sau ale mediului ambiant întîlnite de armata romană în timpul marșului sau folosite

¹³ Zosimos, 3, 8.

¹⁴ *Ibidem*, 4, 9.

¹⁵ Themistios, 10, 129—141 (Ἐπὶ εἰρήνης, Οὐάλεντι); V. Velkov, *Izvestija Sofia*, 19, 1955, p. 245—260; I. Barnea, *SCIV*, 18, 1964, 4, p. 563—574.

¹⁶ O. Seeck, *Regesten*, p. 231 = C. Th., 10, 1, 11; 12, 6, 14 (25.09).

de goți pentru refugiu, dar și acestea fragmentare și, aparent, chiar contradictorii.

La Ammianus apar doar forme de relief : *montes Serrorum arduos et inaccessos nisi perquam gnaris*, care nu intervin în desfășurarea operațiilor și *plana camporum* în care Arintheus execută raidul pentru capturarea unor *familiae*. Zosimos nu dă descrieri de relief, ci de mediu ambiant : ἔλασι și ὕλαις.

Din coroborarea celor două pasaje rezultă diferențe evidente în redarea cadrului natural în care s-a desfășurat campania din 367, diferențe față de care este tributară și descrierea operațiilor propriu-zise. Situația se datorează oricum lipsei cunoștințelor precise ale celor doi istorici despre regiunile de la nordul Dunării, dar mai ales surselor diferite din care provin informațiile lor.

Ammianus mărturisește că se rezumă să descrie ceea ce a văzut cu ochii săi (*quae vidisse meminimus*)¹⁷, dar istoricul din Antiohia pare să fi vizitat personal numai regiunile tracice propriu-zise, de la sud de Haemus, pe care le descrie cu lux de amănunte, în timp ce pentru Moesia Secunda și Scythia el folosește informații indirecte așa cum afirmă mai departe : *ut vulgavere rumores adsidui*¹⁸.

Așa cum s-a observat¹⁹, geografia lui Zosimos este în general deficitară mai ales când este vorba de Dunăre. Exactitatea de-a dreptul surprinzătoare a amănuntelor despre mediul ambiant de la nord de fluviu date de istoricul bizantin nu poate fi explicată altfel decât prin preluarea unor pasaje, azi pierdute, din opera lui Eunapios²⁰, căruia îi este în mare măsură tributar pentru cărțile II—V, 27.

L. Schmidt și A. M. Remennikov au criticat textul lui Zosimos, ambii opinind pentru plasarea cadrului geografic la nordul gurilor Dunării și pe cursul interior al Nistrului (Remennikov)²¹ sau numai nordul gurilor Dunării (Schmidt)²², ceea ce are importante implicații și asupra cronologiei relatării, redusă astfel la anul 369. Argumentul geografic Schmidt-Remennikov pentru datarea evenimentelor descrise în acest an poate fi supus însă unei serioase revizuirii, atît pe baza datelor oferite de cei doi istorici antici, cît mai ales a situației geo-morfologice de la nordul gurilor Dunării.

Termenul de τὸ ἔλος întrebuintat de Zosimos înseamnă, fără echi-voc, mlaștină. Dar mlaștini apar în sectorul bălții Moștiștea din lunca Dunării, regiune aflată în preajma punctului de traversare a Dunării de către armata romană, mai degrabă decît în zona lacurilor Ialpug și

¹⁷ Din propriile sale mărturii, rezultă că Ammianus a vizitat doar Tracia propriu-zisă, de la sud de Haemus (22, 8, 1 ; 27, 4, 2), unde a văzut și cîmpul de luptă de la Hadrianopolis (31, 7, 16) ; pentru geografia lui Ammianus, vezi V. Gardthausen, *Die Geographischen Quellen Ammians* (Besonderer Abdruck aus den sechsten Supplementbände der Jahrbücher für classische Philologie), Leipzig, 1873, p. 529—533 ; 544, 555—556 ; Th. Mommsen, *Hermes*, 16, 1881, p. 602—636.

¹⁸ *Amm. Marc.*, 27, 4, 14.

¹⁹ R. T. Ridley, *BZ*, 65, 1972, 2, p. 290 și p. 296—297 (Appendix III) unde sînt numărate în total 21 de greșeli de geografie în opera lui Zosimos.

²⁰ *Ibidem*, p. 280 ; F. Paschoud, *op. cit.*, col. 810—825 în special col. 822 ; pentru valoarea și data operei lui Eunapios vezi recent R. Goulet, *JHS*, 100, 1980, p. 60—72.

²¹ A. M. Remennikov, *op. cit.*, p. 101.

²² L. Schmidt, *op. cit.*, p. 232.

Katlabug. La sud de lacul Mostiștea, lunca, cu altitudine medie se transformă spre sud-est într-o cuvătă lacustră, secată și irigată azi, dar inundabilă în trecut. În această zonă, caracteristic este solul nisipos, fin, milos și argilos, pe o fișie ce ține din dreptul Olteniței până la sudul lacului Mostiștea, ceea ce contribuie în mare măsură la existența unui orizont freatic la o adâncime de 2—5 m, format ca urmare a existenței depresiunilor lacustre și a mulțimii de girle întinse pe toată zona între Mostiștea și Brăila. Revărsările Dunării în cursul primăverii și începutul verii, îndeosebi lunile mai-iunie, fac ca nivelul apei să crească cu cca 2 m, inundând cîmpurile și văile moarte sau cu apă puțină (mostiști) așa cum este Valea Mostiștei²³. Elocvente pentru situația geomorfologică descrisă de Zosimos sînt două pasaje din *Strategikon*-ul lui Maurikios, unde autorul face o descriere foarte asemănătoare a mediului ambiant a aceleiași zone pentru secolele VI—VII²⁴.

Dacă totuși în regiunile de stepă din sudul Bugeacului terenul jos permite unele inundații temporare, provenite mai ales de la riul Ialpug, în momentul topirii zăpezilor²⁵, celălalt element al mediului ambiant, pădurile, αἱ ὕλαι, lipsesc cu totul în aceste regiuni.

E adevărat că αἱ ὕλαι poate însemna și desiș, crîng, care implică în orice caz vegetație lemnoasă, pădure, dar stepa Bugeacului nu se pretează la așa ceva. În imediata apropiere a Dunării și chiar ceva mai spre nord, specific stepei uscate este tocmai lipsa vegetației lemnoase. Doar în depresiunile din apropierea bălților Dunării apare porumbacul, dar și acesta izolat sau în grupuri foarte mici, neexistînd păduri formate de această specie. Caracteristica acestei zone a limanurilor este pelinul, stuful și papura. Chiar mai spre nord, în stepa Bugeacului, unde lacurile și terenul mlăștinos dispar, apar gramineele de diferite specii, arbuști și ierburi înalte. Arborii de talie mai mare în această zonă, ulm, măr, păr pădureț, apar în depresiuni și pe coaste. Abia mult spre nord speciile lemnoase sposesc dînd naștere la păduri, dar aici nu mai poate fi vorba de mlaștini²⁶. O plastică descriere a zonei Bugeacului o face D. Cantemir în *Descriptio Moldaviae*: „Basarabia (i.e. Bugeacul) este toată o cîmpie, nu are nici un fel de munte și de păduri și un singur rîu despre care ai putea spune că are apă tot timpul anului, Ialpug; este lipsită cu desăvîrșire de izvoare și rîușoare din care cauză locuitorii sînt nevoiți să sape puțuri cît mai adînci spre a face față lipsei de apă. În loc de lemne folosesc bălegar de vite [. . .]”²⁷.

²³ V. Mihăilescu, *Vlășia și Mostiștea*, București, 1925, p. 6—9, 27; P. Giștescu, *Probleme de geografie* 8, 1961, p. 306—307; G. Vilsan, *Cîmpia Română*, în G. Vilsan, *Opere alese*, București, 1971, p. 297.

²⁴ Maurikios, 11, 4, 7; 38.

²⁵ C. Filipescu, E. N. Giurgiu, *Basarabia. Considerațiuni generale agricole, economice și statistice*, Chișinău, 1919, p. 68, 73, 75.

²⁶ *Ibidem*, p. 75; M. Petcuț, C. D. Chiriță, *Impăduririle în sprijinul agriculturii în sudul Basarabiei*, București, 1937, p. 9—14 și planșele 2 și 3. Doar spre nord-est, spre Prut (pădurile Manzir și Comrat) și în actuala R.S.S. Moldovenească se poate vorbi de păduri și codrii.

²⁷ D. Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, București, 1973, p. 83. O apreciere a operei lui D. Cantemir ca geograf la G. Vilsan, *Dimitrie Cantemir ca geograf*, în G. Vilsan, *op. cit.*, p. 566—578.

În schimb, în zona din estul lacului Mostiștea, cernoziomul levigat, brun-negricios, sau brun închis, format de loess²⁸, permite existența arboretelor alcătuite din pilcure rare de arbori în care predomină stejarul de diferite specii, nu prea deși, destul totuși ca să ia aspectul unor păduri în mijlocul masei de ierburi de stepă. Arborii sînt mărunți, rămu-roși și cu tulpinele strimbe, formînd azi pădurile Gostilele, Tămădăul Mic, Brătășanca, Lehliu, Bonciu-Codreni care altădată alcătuiău un masiv mult mai mare. Acestea par să fie pădurile, αἱ ὕλαι de care vorbește Zosimos, ceea ce ar indica pe de o parte traseul aproximativ urmat de Valens, iar pe de alta aria de desfășurare a operațiilor.

Relatarea lui Ammianus: *quaesito in unum exercitu prope Dafnen nomine monumentum est castra metatus* și mai departe *flumen transgressus est* face sigură traversarea Dunării pe la vadul de la Oltenița de azi, între localitățile antice Transmarisca și Dafne. Cetatea Dafne este menționată de Procopius (*De Aedificiis*, 4, 7, 7,) ca fiind situată οὐπερ καταντικρὺ ἐν τῇ ἀντιπέρας față de Transmarisca, ceea ce reprezintă un punct de reper important pentru precizarea regiunii de la nordul Dunării în care a înaintat ulterior armata romană. Astăzi Argeșul se varsă în Dunăre chiar în fața Turtucaiei, dar în antichitate locul de vărsare era altul, conul de dejecție al Argeșului deviîndu-i cursul de-a lungul timpului cu 1—2 km, spre vest²⁹. Chiar așa, trecerea se va fi făcut pe la est de vărsarea Argeșului și evidența situației geomorfologice a regiunii descrise de Zosimos pare să impună părerea în favoarea unei înaintări, nu prea adînci, pe direcția est-nord-est, fiind atinse terenurile mlăștinoase din sudul lacului Mostiștea și procedîndu-se eventual și la pătrunderea în spațiul dintre lacurile Mostiștea și Gălățui, zonă pedologică care permite existența pădurilor de genul celor amintite.

Pădurile din textul lui Zosimos, inexistența lor în zona Bugeacului, precum și posibilitățile geomorfologice mai mari pentru existența mlăștinilor în zona Mostiștei decît în sudul stepei nord-dunărene constituie, după părerea noastră, un alt argument pentru datarea relatării istoricului bizantin în 367 și nu 369.

O formă de relief care apare doar la Ammianus este cîmpia (*plana camporum*), unde acționează Arintheus și a susține că este vorba de Cîmpia Bărăganului, neîmpădurită nici la acea vreme³⁰, pare cea mai plauzibilă ipoteză. *Montes Serrorum* la Ammianus, identificați cu munții Siriului (altitudinea maximă 1 664 m, virful Siriul)³¹, nu apar implicați în desfășurarea operațiilor decît indirect, ca loc de refugiu al unei importante mase a populației gotice.

3. Cele mai vizibile contradicții între textele lui Ammianus și Zosimos apar în relatările despre desfășurarea operațiilor. Pentru a putea aprecia neconcordanțele sau punctele comune în textele celor doi istorici

²⁸ M. Petcuț, *Pădurile de la limita dintre Vlășia, Mostiștea și Bărăgan*, București, 1937, p. 3—8; C. D. Chiriță, C. Păunescu, D. Tcaci, *Solurile României*, București, 1971, p. 82—83, 92—94.

²⁹ G. Vilsan, *op. cit.*, p. 272—276.

³⁰ C. C. Giurescu, *Istoria pădurii românești*, București, 1975, p. 11, 30, 174.

³¹ Th. Mommsen, *Hermes*, 16, 1881, p. 602; vezi și *Dacia*, N.S. 16, 1972, p. 299—302.

ne-am propus coroborarea pasajelor respective prin prisma a trei aspecte :

a) problema rezistenței goților la trecerea Dunării de către armata romană ; b) luptele date de goți în adîncimea teritoriului și c) pierderile suferite de goți.

La prima vedere deosebirile între textele celor doi autori par a fi atît de evidente, încît desfășurarea evenimentelor apare cu totul diferită, iar o concordanță între cele două texte cu greu ar putea fi stabilită.

Ansamblul relatărilor lui Ammianus și Zosimos oferă posibilitatea surprinderii de fapt a două mari faze în desfășurarea propriu-zisă a ostilităților. La Zosimos primei faze îi sînt caracteristice atacurile prin surprindere date de goții ascunși în bălți *λαθραίας... ἐπιδρομάς*. La Ammianus această fază este ocupată de marșurile armatei romane (*ultra citroque*) și lipsa unei împotrîviri (*nullum invenirent quem superare poterat vel terrere*). Dealtfel, pentru istoricul din Antiohia singurele operații militare le constituie incursiunea lui Arintheus în cîmpie, spre sfîrșitul sezonului de campanie.

Momentul care marchează sfîrșitul primei faze a campaniei și începutul celei de-a doua este și el diferit redat la cei doi autori. La Ammianus, incursiunea lui Arintheus pare să deschidă a doua fază, în timp ce la Zosimos aceasta este redată prin ordinul lui Valens de oprire și acțiune împotriva goților în mlaștini și păduri.

Imaginea de ansamblu asupra operațiilor militare din 367 fiind dată, revenim la analiza problemelor puse la începutul paragrafului.

a) Ammianus insistă asupra lipsei oricărei rezistențe a goților atît la trecerea Dunării, cit și în timpul înaintării; *resistentibus nullis* la Ammianus înseamnă că Dunărea nu a fost forțată, deci nu a existat o rezistență gotică pe malul opus spre deosebire de 369, cînd Valens rupe apărarea (*perrupto barbarico*). Este adevărat că lipsa unor lupte pe malul stîng al Dunării relatată de Ammianus nu este tot atît de clar redată și la Zosimos, care în schimb o sugerează printr-o expunere a succesiunii relativ rapide a evenimentelor : plecarea împăratului de la Marcianopolis, trecerea fluviului, fără alte amănunte suplimentare, ceea ce indică faptul că, inițial, goții nu au depus vreo rezistență datorită probabil și repunerii temporare în funcțiune a capului de pod de la Daphne. Mențiunea expresă a inexistenței unor lupte între romani și goți în adîncimea teritoriului, în prima parte a campaniei, face încă o dată obiectul unei concordanțe perfecte între informațiile celor doi istorici ; astfel, *nullum invenirent* la Ammianus corespunde cu τῶν δὲ στῆναι πρὸς μάχην σταδίαν οὐ θαρρησάντων la Zosimos.

b) Pentru cea de-a doua fază a campaniei există însă o contradicție flagrantă între relatarea lui Zosimos despre luptele în bălți și păduri date de goți și lipsa acestora în textul lui Ammianus. Aceasta ar implica ori inventarea lor de către primul, ori că ultimul le-a omis. Ammianus arată însă că spre sfîrșitul verii Arintheus capturează familii care mai rătăceau pe cîmpii. Or, intervalul între începutul verii, cînd debutează campania și sfîrșitul ei (*ne aestate omni consumpta*) este prea mare pentru ca populația, la apropierea armatei romane, să nu fi avut timpul necesar să se retragă spre munții Serrilor. Perioada scursă între refugierea pri-

milor locuitori spre munți și incursiunea lui Arintheus nu se poate explica decît prin relatarea lui Zosimos despre luptele cu goții în mlaștini și păduri.

Omnes... montes petivere Serrorum la Ammianus nu pare oicum să redea întreaga realitate. Acțiunile din bălți și păduri, afirmate de Zosimos, par să fi ocupat o bună perioadă de timp, în orice caz pînă spre sfîrșitul verii. Dacă apropierea armatei romane la începutul acestui anotimp a cauzat refugiarea (*petivere*) unei părți a populației spre nord, spre munții Serrilor, luptele date în bălțile și pădurile Mostiștei a provocat, spre sfîrșitul verii, un al doilea exod spre cîmpie a resturilor populației rămasă inițial în ascunzișurile acestei microregiuni. Abia acum a devenit posibilă acțiunea lui Arintheus în cîmpie pentru capturarea celor citorva *familiae*. În orice caz, textul lui Zosimos indică clar că în bălțile Mostiștei se aflau forțe gotice foarte puține și de slabă calitate, împotriva cărora au fost folosiți οικέται și φύλακες τῆς ἀποσκευῆς.

Termenii folosiți de Zosimos nu sînt satisfăcători în ce privește felul trupelor care au acționat în mlaștini și păduri contra goților. Luat ca atare, termenul de οικέται înseamnă sclavi, servitori, personalul care deservește o casă. Aici este însă vorba, evident, de casa imperială, angajarea personalului de deservire a palatului imperial într-o astfel de campanie apărînd ca aberant, imposibil, în orice caz greu de admis. Una din explicațiile plauzibile ale acestui termen ar fi angrenarea în campanie a unei părți din personalul staționat pe frontieră sau chiar în interiorul provinciei și încadrați categoriilor sociale de *burgarii*, *muliones*, *vestiarii* care, deși cu reglementări juridice precise³², erau situați într-o poziție de clară inferioritate, după opinia lui O. Seeck, vecină cu sclavia³³. Folosirea unui astfel de personal într-o campanie pentru îndeplinirea unor sarcini de natură auxiliară este perfect posibilă și chiar probabilă și ea pare să explice termenul întrebuintat de Zosimos. Există însă și o altă posibilitate de a explica termenii; în martie 367 (C. Th., 7, 1, 10) Valentinian I ia măsura în Occident ca servitorii soldaților (*homines conditionis ingenuae*) să fie vărsați unităților pe lingă care serveau, ceea ce ar putea reprezenta un prețios punct de reper pentru existența lor și în trupele din *pars Orientis* și deci pentru identificarea lor cu acei οικέται și φύλακες τῆς ἀποσκευῆς. Nu este însă exclusă nici folosirea unor elemente ale localnicilor, atît pentru îndeplinirea acestor sarcini, cit și drept călăuze, așa cum, cu aproape trei sute de ani mai tîrziu, vor prevedea preceptele lui Maurikios³⁴.

Pe de altă parte, caracterizarea făcută corpului expediționar roman de către Ammianus, *apparatus ambitiosus*, implică angajarea în campanie a unor unități de elită, de rang comitatens și palatin. Dealtfel, intenția folosirii unor astfel de trupe pe frontul dunărean apare clară încă din anul 365 cînd au fost trimise spre Moesia Secunda și Scythia legiunile palatine *Divitenses Seniores* și *Tungrecani Seniores*, precum și *auxilia* palatine *Iovii* și *Victores* atrase, este adevărat, în revolta lui Procopius la

³² C.Th. 7, 14, 1 (*De Burgariis*): a. 398; 8, 5, 58 (*De cursu publico angariis et parangariis*): a. 398; cf. 7, 15, 2.

³³ O. Seeck, RE, 5, 1897, col. 1 066—1 067, s.v. *Burgus*.

³⁴ Vezi frecvența folosire a populației romanice nord dunărene în acțiuni de cercetare în sec. VI la Maurikios, 11, 4, 31.

Constantinopol dar pe care Valens intenționa să le angajeze în luptele cu goții care se anunțau iminente ³⁵.

Este greu de știut dacă Ammianus a avut cunoștință sau nu despre luptele din mlaștini și păduri și dacă, obișnuit cu descrierea unor acțiuni pe largi spații, de nivel strategic, le-a considerat sau nu demne de a fi menționate; în orice caz istoricul din Antiochia nu le amintește și este posibil ca ele să fi fost relatate într-un pasaj azi pierdut din Eunapios care i-a servit lui Zosimos drept principală sursă pentru această perioadă.

După Zosimos, acțiunile de atac prin surprindere aveau ca punct de plecare în principal mlaștinile: ἐγχεκρομένων δὲ τοῖς ἔλλεσι καὶ ἐκ τούτων λαθραίας ποιουμένων ἐπιδρομάς. Dacă Valens ordonă armatei să rămână pe loc și să acționeze contra goților, asta înseamnă că oprirea s-a făcut în mlaștini sau în imediata lor apropiere și ordinul de contraacțiune dat de împărat trebuie să fi vizat în special terenurile din jumătatea de sud și din estul lacului Mostiștea. Abia ulterior operațiile s-au extins, după cum arată Zosimos, și în păduri: ταῖς ὕλαις καὶ τοῖς ἔλεσιν εἰσδύμενοι τοὺς τε προσπίπτοντας ἀναιροῦντες...

Ordinul dat de Valens armatei romane este κατὰ χώραν μένειν unde se dădeau încă lupte de hărțuială. Expresia lui Zosimos implică evident construcția de *castra aestiva*. Nici acest ordin nu este menționat de Ammianus. Acesta, relatând despre mișcări încoace și încolo ale armatei (*ultra citroque*), în care critica la adresa capacităților militare ale lui Valens transpare destul de evident, vine în contradicție evidentă cu Zosimos. Contradicția este însă numai aparentă. Dacă de grosul forțelor romane s-au desprins câteva detașamente de infanterie este clar că o astfel de incursiune trebuia să aibă o bază de acțiune de la care să plece și la care să se întoarcă și aceasta nu putea fi decât acolo unde s-a oprit armata romană: κατὰ χώραν, adică în mlaștini.

Conform relatării lui Ammianus, raidul lui Arintheus a fost direcționat spre cimpie (*plana camporum*) unde se găsea încă populație gotică (*familiarum partem*). Intenția de refugiu a acestei părți de populație tot spre munții Serrilor apare clar în textul lui Ammianus; ea a fost capturată însă înainte de a ajunge la munți. Acțiunea a fost condusă de Arintheus, *magister peditum* ³⁶, dar Cimpia Bărăganului este propice și unor acțiunile cavaleriei care trebuie să fi fost folosită pentru obținerea rapidă și sigură a rezultatului dorit.

Ce înțelegea Ammianus prin termenul *familiae* este greu de știut. El își găsește însă explicația în cercetările arheologice și studiile întreprinse asupra necropolelor și mormintelor aparținând culturii Sintana de Mureș — Cerneahov din zona de desfășurare a operațiilor. Spre est de lacul Mostiștea s-au documentat cinci necropole de tip Sintana — Cerneahov, la Spanțov, Al. Odobescu, Nicolae Bălcescu, Independența, Radu Negru ³⁷ și un mare număr de morminte izolate dintre care unele aparți-

³⁵ Amm. Marc., 26, 6, 12. *Divitenses Tungrecanosque iuniores ad procinctu urgentem per Thracias inter alios celerare.*

³⁶ Despre Arintheus, vezi O. Seeck, RE, 2, 1896, col. 831—832; W. Ensslin, Klio, 24, 1930, 1, p. 118—122.

³⁷ B. Mitrea, C. Preda, *Necropole din secolul al IV-lea în Muntenia*, București, 1966, p. 13—57, 93—94, 96—104.

nind foarte probabil unor întregi necropole ³⁸. În majoritatea necropolelor studiate, datate în sec. IV, ritul predominant folosit este înhumația, orientările scheletelor fiind în principal N—S și E—V, cu poziția caracteristică culcat pe spate, cu picioarele și mâinile întinse. Inventarul este destul de variat și se compune în principal din ceramică de diferite categorii, forme și dimensiuni, lucrată cu mina, de culoare cărămiziu închis spre negricios și la roată, de culoare cărămiziu-cenușiu, cărămiziu-negricios, cenușie și roșie. Alături de aceasta apar fibulele caracteristice cu piciorul întors pe dedesubt, de diferite tipuri, obiecte de os (piepteni, pandantive, scoici), perle de formă poliedrică și romboidală din cornalină și chihlimbar ³⁹.

Studiul asupra necropolelor și mormintelor cerneahoviene din sudul Munteniei a putut preciza existența unei populații în care alături de elementul autohton, daco-roman și carpatic, conviețuiește cel germanic (goto-taifalic) în migrațiune și cel sarmatic de asemenea reprezentat prin câteva elemente caracteristice ⁴⁰.

Termenul de *familiae* la Ammianus este confirmat de analiza stratigrafică și statistică a mormintelor necropolei de la Tîrgșor ⁴¹. Aici s-a putut constata că atât goto-sarmații, cât și autohtonii erau organizați în comunități familiale de diferite tipuri și pe diferite trepte de evoluție; patronimii (mari familii) la goto-sarmați și taifali și familii individuale la autohtoni. S-a observat din sistemul organizării necropolei că dacii și taifalii trăiau în grupuri separate, neamestecate. Asupra mormintelor și necropolelor din sudul Munteniei nu s-au efectuat astfel de studii, dar cu toate acestea credem că nu greșim dacă atribuim aceeași organizare social-familială și comunităților de aici.

Comunități goto-sarmatice au fost dislocate din mlaștini și păduri în cîmpie, dar nu este exclus ca și cele existente aici să fi început retragerea la apropierea armatei romane. Privită prin această prismă, *familiarum partem rapuit* s-ar referi de fapt la capturarea unora din patronimiile goto-sarmatice din cîmpie, unele din ele avînd timp să ajungă în zonele de deal și munte. În orice caz, descoperirile arheologice au putut documenta existența unei importante mase de autohtoni și goți în sudul Munteniei ⁴², exact în zona numită într-un pasaj din *Anonymus Valesii*, deja în prima jumătate a sec. IV, *Ripa Gotica* ⁴³.

c) O altă contradicție sesizabilă între cele două texte se referă la pierderile suferite de goți. Zosimos este categoric dar și retoric afirmînd că πολλοῦ δὲ πλῆθους τούτου τὸν τρόπον ἀπολομένου. Ammianus arată la încheierea campaniei că goții nu au fost foarte mult afectați: *nec illato gravi vulnere*, dar asta nu înseamnă că goții nu au suferit pierderi, fie ele chiar și de mai mică amploare. Expresia lui Ammianus redă rezultatele de ansamblu ale campaniei din anul 367. Pe de altă parte, *inferre gravis vulnus* nu se referă oricum la capturarea acelor *familiae*, ci implică măcar ciocniri de mică amploare în care goții au ieșit cu pierderi.

³⁸ *Ibidem*, p. 80—110.

³⁹ *Ibidem*, p. 119—145.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 152—164.

⁴¹ Gh. Diaconu, *Tîrgșor, Necropole din secolele III—IV e.n.*, București, 1964; G. Bakó, SCIV, 22, 1971, 1, p. 69—85.

⁴² B. Mitrea, C. Preda, *op. cit.*, p. 155.

⁴³ *Anonymus Valesii*, 6, 35.

Pasajul din Zosimos privitor la metodele de luptă folosite de o populație locuind aceeași regiune poate fi supus unei interesante coroborări cu informațiile din *Strategikon*, cunoscutul manual de artă militară al lui Maurikios. Conform informațiilor date, sclavinii și anții, locuitori ai acestei regiuni, își au așezările în păduri și pe lângă riuri, mlaștini și bălți⁴⁴; ei preferă lupta în ape și păduri unde rezistă cel mai bine⁴⁵; folosesc cu pricepere năvălirile repezi, înfruntările pe neașteptate și loviturile pe furiș, ziua și noaptea⁴⁶; adeseori acțiunile militare împotriva lor se opresc în pragul acestor așezări și trupele rămân inactive din cauza terenului⁴⁷. Preceptele lui Maurikios au apropiate afinități cu problemele ridicate de textul lui Zosimos, regiunea descrisă la cei doi autori fiind aproximativ aceeași, nordul Dunării în zona actualelor județe Giurgiu și Călărași.

Analiza pasajelor din Ammianus și Zosimos despre evenimentele anului 367 de la nordul Dunării prilejuiește și câteva considerații finale. După cum credem a fi putut demonstra, textul lui Zosimos trebuie folosit pentru campania din anul 367 și nu pentru cea din 369 cu care are legătură doar pentru momentul menționării încheierii păcii. Deși cronologia lui Zosimos suferă în ansamblu, mai ales la sfârșitul operațiilor din 367, pentru începutul lor, în primăvara aceluiași an, ea concordă perfect cu cea a lui Ammianus. Aparent conținutul textelor este diferit la Ammianus și Zosimos, el mergînd pînă la relatări care la prima vedere nu ar avea nimic comun una cu alta. Adevărul este că nici unul nu face o descriere completă a conflictului și faptul se datorează evident atît cunoștințelor destul de generale despre evenimentele din 367, cît mai ales surselor lor diferite de informare. La ambii se întîlnesc omisiuni notabile. Astfel, Ammianus nu relatează atacurile prin surprindere date de goți, ordinul dat de Valens de staționare a armatei, operațiile în mlaștini și păduri, face o vagă aluzie la pierderile suferite de goți, contrar afirmației categorice a lui Zosimos. Aceasta din urmă omite în schimb raidul executat de Arintheus în cimpie, retragerea goților spre munții Serrilor.

Ceea ce este însă mai important este că relatările nu prezintă antagonisme, ci ele sînt complementare, una derivînd sau implicînd-o logic pe celalaltă. La o mai atentă introspecție se poate observa o completare reciprocă în narațiune. De aceea, putem spune că textele celor doi scriitori, relative la campania din 367, deși inspirate din surse diferite, coroborate, concură la crearea unui tablou mai complet, deși poate nu chiar exact al evenimentelor de la nordul Dunării.

Pe baza textelor celor doi istorici se poate reconstitui o imagine mai cuprinzătoare a desfășurării campaniei din 367 decît cea acreditată pînă acum în literatura de specialitate a perioadei.

Avînd cartierul general la Marcianopolis, de unde conduce preparativele pentru aprovizionarea armatei, Valens ia hotărîrea deschiderii ostilităților împotriva goților. Prezența împăratului pînă la 30 mai la Marcianopolis reprezintă probabil urmarea unei aminări a începutului războiului

⁴⁴ Maurikios, 11, 4, 7 și 38.

⁴⁵ *Ibidem*, 11, 4, 10 și 12.

⁴⁶ *Ibidem*, 11, 4, 9.

⁴⁷ *Ibidem*, 11, 4, 38.

ca urmare a unei eventuale creșteri a nivelului apelor Dunării, sau a prelungirii tratativelor duse de Victor cu goții. La începutul lunii iunie, pe un pod de vase la vadul de la Transmarisca—Daphne, unde se concentrase anterior, corpul expediționar roman trece fluviul fără a întâmpina pe malul opus nici o rezistență. Înaintarea s-a făcut probabil pe direcția nord-est pe un traseu destul de sinuos, pe la sud de lacul Mostiștea, cel mult în zona dintre lacurile Mostiștea și Gălățui. Apropierea armatei romane a provocat exodul unei părți a goților spre nord, spre munții Serrilor (Munții Siriului) unde se afla probabil centrul puterii politice a vizigoților conduși de Athanaric, care nu intervine în luptă. Pe direcția de înaintare cete răzlețe de goți ascunși în bălți dau atacuri prin surprindere asupra armatei romane care primește ordin de a rămâne pe loc vreme mai îndelungată. Subunități de personal din serviciile armatei pătrund, din ordinul împăratului, în bălțile și pădurile în care se aflau cetele goților care duceau lupte de hărțuială și, probabil, o parte din populația necombatantă. Contraincercțiunea romană a determinat un nou exod de populație prin Cimpia Bărăganului, capturată de corpul comandat de Arintheus, la începutul lunii septembrie, în urma unui raid. În a doua parte a aceleiași luni Valens s-a întors la sudul Dunării și în prima decadă a lunii octombrie staționează la Durostorum.

AMMIANUS MARCELLINUS (27, 5, 2), ZOSIMOS (4, 11) ET LA CAMPAGNE DE VALENS DE 367 CONTRE LES GOTHES

RÉSUMÉ

Les passages extraits des textes d'Ammien Marcellin et de Zosime relatifs à la campagne de Valens de 367 contre les Goths constituent les principales sources concernant cet événement. L. Schmidt et A. Remennikov ont contesté le passage de Zosime comme source concernant la campagne de 367, en le rattachant à l'an 369, donc à la dernière phase de la guerre. Dans l'étude sont analysés trois problèmes de grande importance posés par cette campagne : 1. la chronologie ; 2. le milieu ambiant et les formes de relief décrits dans les passages extraits des textes d'Ammien et de Zosime ; 3. le déroulement proprement dit des événements au nord du Danube.

Quant à la chronologie, concernant la date du début des opérations militaires, entre Zosime 4, 11, 1 et Ammien Marcellin 27, 5, 2 il y a une pleine concordance : *ἔσπερος ἀρχουμένου* et *pubiscente vere*, mais le possible retardement de l'empereur au sud du Danube, qui résulte des dates de certains décrets du 10 mai et du 30 mai 367, aurait pu être causé par la prolongation des pourparlers de Victor avec les Goths ou bien par le niveau élevé des eaux du Danube. Ce que L. Schmidt et A. Remennikov ont estimé dans le texte de Zosime comme ayant trait à l'année 369 est en réalité une nouvelle compression des événements, parmi les autres de ce genre qu'on trouve fréquemment dans l'œuvre de l'auteur byzantin lequel, dans le cas qui nous intéresse, après avoir relaté la campagne de 367 fait d'emblée mention de la conclusion de la paix. La chro-

nologie finale de la campagne se base sur les textes d'Ammien Marcellin et du Code Théodosien.

Les différences dans la description du milieu ambiant au nord du Danube chez les deux auteurs découlent d'une part du caractère assez vague des informations d'Ammien sur ces contrées, et de l'autre du fait que, probablement, Zosime s'est servi de certains passages de Eunape. Le milieu ambiant est l'un des arguments principaux de L. Schmidt et A. M. Remennikov lorsqu'ils estiment que la relation de Zosime se réfère à l'année 369, mais une analyse attentive démontre que la description de ce milieu s'accorde plutôt avec la zone de Mostiștea qu'avec celle du nord des embouchures du Danube.

Dans la relation concernant le déroulement de la campagne les textes d'Ammien Marcellin et de Zosime se complètent réciproquement, bien qu'il y ait certains points de convergence et autres de divergences résultés des sources d'information différentes chez les deux auteurs.

La conclusion de l'étude contient une reconstitution de la campagne de 367 plus circonstanciée que celle accréditée jusqu'à présent dans la littérature de spécialité concernant la période.